БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ • BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

ПРОБЛЕМИ НА ГЕОГРАФИЯТА • 3–4 • PROBLEMS OF GEOGRAPHY

София • 2025 • Sofia

ТЕНДЕНЦИИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ В СТРУКТУРАТА НА ЗАЕТОСТТА ПРИ РОМИТЕ В ГРАДОВЕТЕ ПРЕЗ ПЕРИОДА ПРЕДИ И СЛЕД ПРИЕМАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Надежда Илиева[1], Милен Великов[2], Борис Казаков[3]

DOI: 10.7546/PG.3-4.2025.02

Статията анализира заетостта и безработицата сред ромското население в градовете в страната, като се базира на официални статистически данни и резултати от национално социологическо проучване сред ромската общност, извършено през м. ноември 2024 г.

Ключови думи: роми, исторически преглед, заетост, трудов пазар, безработица

TRENDS AND TRANSFORMATION IN THE STRUCTURE OF EMPLOYMENT AMONG THE ROMA IN CITIES DURING THE PERIOD BEFORE AND AFTER BULGARIA'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

Nadezhda Ilieva[1], Milen Velikov[2], Boris Kazakov[3]

The paper analyzes the trends and transformation of employment among the Roma in cities in Bulgaria before and after the country's accession to the European Union. The study examines the historical development of employment among the Roma, focusing

[1, 2, 3] Департамент География на НИГГГ към Българската академия на науките, Секция "Икономическа и социална география"; nadeto.ilieva@abv.bg

Department of Geography, National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography – Bulgarian Academy of Sciences; nadeto.ilieva@abv.bg; m.g.velikov@gmail.com; boriskazakov1@gmail.com

on their almost full employment during socialism, followed by a dramatic decline after 1989 due to the economic transition, lack of qualifications and discrimination. After 2007, the opening of the EU borders provided new opportunities for labor migration, with work abroad becoming the main source of income for a significant part of the Roma households. At the same time, problems such as high unemployment, low educational level, lack of employment contracts, and dominance of the informal economy, are deepening. Social isolation, limited accessibility to the labor market, and spatial segregation in cities make it difficult for the Roma to integrate. The authors emphasize the insufficient effectiveness of Roma integration policies, including the lack of real monitoring and coordination between institutions. In conclusion, the need to increase the educational level and professional qualifications of the Roma population, creation of a national database and an effective system for monitoring the socio-economic situation of the Roma, as well as more committed institutional actions for integration at all levels has been emphasized.

Keywords: Roma, historical review, employment, labour market, unemployment

УВОД

Представители на ромския етнос се срещат във всички държави, като се отличават със своята хетерогенност – ромите в различните страни и дори в рамките на една и съща страна често се различават по езика, който използват в ежедневието, по религиозната си принадлежност, по признака уседналост – номадство (или полуномадство), по традиционния или модерния занаят на съответната подгрупа, по социалния си статус, по субгруповата си идентичност и т.н. Най-голям дял роми населяват страните от Централна и Източна Европа.

По данни на FRA[4] (2014) ромите са най-голямото етническо малцинство в Европейския съюз. Често те са изправени пред социално изключване, дискриминация и неравнопоставен достъп до заетост, образование, жилищно настаняване и здравеопазване.

България се нарежда сред страните с най-висок абсолютен брой и относителен дял на ромите в Европа, като допълнителен утежняващ фактор е влошеното им социално-икономическо положение, унаследено от миналото. Може да се каже, че ромите формират една отделна социална категория, която има общи проблеми за решаване. Просперитета на една етническа общност до голяма степен се определя от успешната й интеграция в националното икономическо пространство и намаляване на различията в социално-икономическото развитие между нея и мнозинството.

[4] European Union Agency for Fundamental Rights (Агенция на Европейския съюз за основните права)

Икономическите фактори, са един от водещите при формирането на ромските гетоизираните градски структури. Тяхното влияние се разглежда в две направления: чрез равнището на доходи на населението и чрез особеностите в икономическото развитие на дадена територия. Доходите на домакинството, както и промените им, са ключови фактори, които влияят върху местоположението на жилището, условията и времето на пребиваване в него. Както подчертава Петкова (2023, 2025), пространствената сегрегация в гетоизираните ромски структури не е просто следствие от бедност, а представлява устойчив урбанистичен механизъм, който възпроизвежда социална изолация и икономическа уязвимост чрез системна липса на достъп до инфраструктура, трудови възможности и публични услуги. Особеностите и промените в социалните характеристики на ромите се отразяват по различен начин при избора на квартала, в който да живее домакинството. Възходящата социална мобилност в едни случаи води до промяна на местоживеенето и преместването му в по-престижен, по-благоустроен, по-богат квартал, който съответства на социалното положение на домакинствата. В други случаи промяната в социалния статус не е водещ фактор за промяна на местоживеенето, а надделяват други фактори, като например предпочитанията на етническите общности да живеят изолирано, „да се капсулират“ в рамките на дадено градско пространство. Обикновено по-високата степен на пространствена сегрегация е свързана с по-ниски средни доходи, високи нива на бедност, ограничени възможности за заетост, висока безработица, концентрация на хора с по-ниски умения и образователно равнище, висок дял на инвалидност на членовете на домакинствата, получаващи социални помощи и други обезщетения, липса на постоянна и добре платена работа на пълен работен ден, по-малко представители в управленските среди и в отделните институции от населението, обитаващо тези квартали, по-евтини жилища, концентрации на социални жилища, липса на удобства и т.н. Както подчертава Petkova (2025), гетоизираните ромски структури функционират не само като резултат от икономическа изолация, но и като „огледала“ на социалните, икономическите и политическите механизми, които поддържат маргинализацията. Тяхната пространствена изолация възпроизвежда бедност и затруднява достъпа до образование, труд и услуги, въпреки че те съществуват в рамките на големите градове.

След приемането на България в ЕС (1 януари 2007 г.) и възможностите за достъп до европейския трудов пазар се наблюдава съществена трансформация в структурата на доходите на ромските домакинства. Този процес остава скрит поради липсата на официална статистика, което е основен проблем при оценката на ситуацията на пазара на труда на ромския етнос не само в България, но и в останалите европейски държави. Повишаването на доходите в резултат на разкритите нови възможности за работа дава от-

ражение върху значителното разрастване на ромските гетоизирани градски структури както в хоризонтален, така и във вертикален аспект. Всичко това провокира в нас интереса да се направи изследване, чиято основна цел е да се анализират тенденциите в равнището и трансформацията в структурата на заетостта при ромите в градовете през периода преди и след приемането на България в ЕС и отражението й върху промяната в благосъстоянието на ромското население. Използвани са официални източници на данни, както и социологически проучвания, дълбочинни интервюта и фокус групи. Периодът на изследване обхваща годините от средата на XX век до наши дни, като е направен кратък ретроспективен анализ.

АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА

При прехода от планова към пазарна икономика в България последващите процеси и ефектите им особено тежко се отразяват върху представителите на ромския етнос. В резултат от процеса на деиндустриализация и земеделската реформа в началото на 90-те години на XX в. страната губи около 1 300 000 (21%) от съществуващите тогава работни места. Ромите са сред първите, които остават без прехрана поради по-ниската си професионална квалификация в сравнение с останалото население. Нито една от другите етнически общности не е засегната толкова пряко от безработицата. За период от 25 години е регистриран сериозен спад в постоянната заетост (37–66 %) сред ромите на възраст 15–64 години. По данни от преброяването през 2011 г. само 20,6 % от ромите са били заети. Изследователите говорят за настъпването на остра материална депривация и многомерна бедност, при която е характерно наслагването на многобройни лишения, на които е подложен един човек. Тя е едновременно следствие от минали периоди на изключване, като предопределя бъдещи лишения, които захранват порочния кръг на бедността. Основен фактор за излизане от този порочен кръг е трудовата заетост.

Сред ромите заетостта има подчертано сезонен характер, като най-много са наетите в строителството, селското стопанство и сметопочистването. Ромската заетост се характеризира с временни трудови договори, както и неформални трудови отношения. Висок е делът на незаетите и неактивните лица, сред които са жените домакини. Много висок дял сред ромите заемат тези от тях, които са включени в програмите на Министерството на труда и социалната политика за осигуряване на временна заетост. Един от основните проблеми е, че заетите там получават ниски трудови възнаграждения и остават в групата на работещите бедни.

Като основна пречка пред ромската заетост се приема високото равнище на неграмотност – именно тя възпрепятства достъпа на ромите до

мерките за изграждане на капацитет и професионална квалификация и ограничава възможностите им за намиране на работа и получаване на задоволителни доходи.

Като все по-водеща алтернатива за ромите е търсенето на работа в чужбина. Това е и една от стратегиите им за справяне с кризисната ситуация още от началото на 90-те години на XX в.

Според различни социологически данни, въпреки че сред ромите изтласкващите фактори (бедност, безработица, негативни нагласи и социална изолация) действат с най-голяма сила, до началото на XXI в. те в най-малка степен участват в миграционните процеси в сравнение с другите етнически общности в България.

ТЕОРЕТИЧНА РАМКА

Влиянието на социално-икономическите фактори върху формирането и развитието на гетоизираните структури намират място в редица изследвания както в европейската, така и в американската научна литература. Социалната сегрегация до голяма степен е причина за формирането на необлагодетелствани райони предимно в периферните части на града. Тенденциите в разпределението на етническите групи в градското пространство се определят от въздействието на две противоположни пространствени сили: концентрация – която създава етническа жилищна сегрегация, и дисперсия – която води до пространствена асимилация на етническите групи (Massey, 1985; Massey, Denton, 1988). Grbic et al. (2010) пояснява, че местоположението на етническите групи в града е повлияно от нивата на социално-икономическата мобилност и акултурацията. Може да се каже, че постигнатите успехи във възходящата социална мобилност най-силно повлияват върху процеса на пространствена асимилация или интеграция. Ако всички членове на групата са равномерно разпределени в даден географски район, то може да се заключи, че групата е напълно пространствено интегрирана. Колкото по-голямо е отклонението от равномерното разпределение, толкова по-голяма е степента на сегрегация (Johnston et al., 1986).

Според Massey (1985) сегрегацията се генерира чрез взаимодействието на три пространствено противоположни процеса:

– концентрация на етническите групи (корени се в пространствената диференциация на икономиката на града, пазарните механизми на недвижимите имоти и се подсилва от характера на имигрантите и процесите на имиграция);

– дисперсия (задвижва се от социално-икономическата мобилност на етническите групи с цел да се подобри положението им в обществото, въз-

приемане на доминиращата култура от различните етнически групи или имигранти);

– последователност, правоприемственост (противоположно на пространствената дисперсия, в условията на икономическа стагнация новодошлите мигранти се установяват в създадените вече етнически анклави в градовете).

Според Clark (1986) териториалната концентрация на етническите групи отразява финансовото им състояние, а етническите групи с по-високи доходи имат по-голям избор на пазара на жилища. Европейските изследователи посочват, че социално-икономическият статус на имигрантите и етническите групи не им позволява да притежават жилище, сравнимо с това на мнозинството (Huttman, 1991). Maloutas (2003) заключава, че икономическата сфера (обмен), която се съсредоточава главно върху условията на пазара на труда и достъпа до пазара на жилища, до голяма степен влияе върху различния интензитет на пространствената сегрегация.

Във всеки пазар покупателната способност, ресурсите и възможностите са разпределени неравномерно. В пазарните общества свободата на избор е тясно свързана с ресурсите. В този контекст ключов компонент е позицията на дадено лице на пазара на труда. Социално-икономическите характеристики на домакинството, както и промените в нивата на доходите, са ключови фактори за локацията на жилището, условията и времетраенето на неговото обитаване. Професията, която упражнява отделният индивид, дефинира в определена степен доходите, потенциала на трудовите ресурси, възможностите за неговата реализация и позицията му на пазара на труда. Равнището на образование оказва влияние върху способността на членовете на етническата група да се конкурират на трудовия пазар. Комбинацията от професионален, образователен и социален статус определя мястото, което заема етническата общност на пазара на жилища, способността ѝ да се конкурира на него, както и избора и характеристиките на жилищата (собственост, нерегламентирано строителство, стойност, качество, привлекателност, местоположение в пространствената структура на града). Лицата с относително добра позиция на пазара на труда са в по-голяма степен готови да заемат по-благоприятно положение на други пазари, включително на пазара на жилища. Ниските доходи на тези домакинства ги принуждават да живеят в жилища с влошени характеристики и обратно – домакинствата с относително добра позиция на пазара на труда са в по-голяма степен готови да заемат по-благоприятно положение на други пазари, включително на пазара на недвижими имоти (van Kempen, Oėzuėkren, 1998). В пространствен аспект това означава, че домакинствата с по-висока доходност като цяло ще имат повече възможности и ще бъдат разположени по-дисперсно в пространството (Van Kempen, Özüekren, 1998). В допълнение към нивото на доходите, възможностите на пазара на

жилища се определят и от сигурността на тези доходи, което може да бъде основен фактор за дадено домакинството при вземането на решение за закупуване на жилище. Достъпът до пазара на жилища е по-лесен за хора, чиито доходи са едновременно стабилни и високи. Финансовите ресурси на домакинството са от особена важност не само при избора и достъпа, но и за получаването на кредити за закупуване на жилище. Кредитните институции обикновено отказват да отпуснат кредити на домакинства с ниски и несигурни доходи, което затруднява потенциалния купувач да се сдобие със собствено жилище.

Пространствената сегрегация може да възпрепятства процесите на икономическа асимилация, тъй като тя оказва влияние върху работните места, които се предлагат на обособената етническа общност. Andersson и Musterd (2005) подчертават отрицателния резултат за относително големи концентрации от хора в неравностойно положение при предоставяне на възможности за заетост и др. Изграденият отрицателен образ на квартала оказва негативно влияние при вземане на определени решения. Много често тези представи спират развитието на определени дейности с презумпцията, че в тези райони е „рисковано и икономически необосновано да се инвестира". Жителите на тези квартали се сблъскват и с други намалени възможности като предоставянето на определен тип услуги, липса на достъп до ипотеки или отпускане на заеми, въздържане на работодателите да наемат работници от тези райони и т.н. Във връзка с това съществува твърдението, според което възможностите за работа не са равномерно разпределени в градското пространство и безработните лица могат да бъдат пространствено изключени от съответните възможности за работа (Andersson, Musterd, 2005).

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Поради липса на статистически данни по етнически признак е много трудно да се направи задълбочен анализ на ситуацията и тенденциите в развитието на пазара на труда при ромите. В настоящото изследване освен данни от официалната статистика на НСИ, която е фрагментарна и нерегулярна по своя характер, се използват комбинирани методи с цел получаване на количествени и качествени данни, с което да се проучат изследваните процеси в по-голяма дълбочина. В количествено отношение е направено национално представително социологическо проучване на ромските гетоизирани градски структури в страната, проведено през 2024 г., в което са включени 900 респонденти, доброволно самоопределили се като представители на ромската етническа група.

Резултатите са допълнени от качествени методи, използвани в социалните научни изследвания: индивидуални дълбочинни интервюта, полуструктурирани интервюта, фокус групи, проведени в шест моделни града (Кюстендил, Асеновград, Стралджа, Добрич, Русе и Лом) с представители на местните власти, ромски лидери, ромски медиатори, представители на общността, учители и директори в сегрегирани училища, и представители на ромски неправителствени организации. Прилагането на тези методи дават възможност за достъп до информация за социалните процеси, които няма как да се извлекат от статистическите данни.

РЕЗУЛТАТИ

РОМИТЕ НА ПАЗАРА НА ТРУДА ОТ 1944 Г. ДО 1989 Г.

След 1944 г. в страната настъпват големи политически, икономически и културни промени, които дават пряко отношение върху заетостта на ромите. Промишлеността е национализирана през 1947 г., а селското стопанство е кооперирано главно през периода 1950–1958 г., но все още в голямата си част е дребно и разпокъсано, като механизацията на селскостопанските дейности е на много ниско равнище. От друга страна, през този период започва интензивно строителство на нови предприятия, жп линии, язовири и др., което налага включването на нова работна ръка в строителството и промишлеността. След 1944 г. ромите започват да работят в селското стопанство, леката промишленост, дърводобива, строителството, като по този начин овладяват нови професии. Предприемат се и други мерки, отнасящи се до образованието: цялостно обхващане в училищата на подлежащите на задължително обучение деца, ежегоден прием на определен брой ученици от ромски произход в техникумите, като обучението им се предвижда да не се извършва в отделни ромски училища, а смесено с българското население. Отговорници за провеждането на тази политика са партийните комитети и организации: народни съвети, Отечественият фронт (ОФ) и Димитровският комсомолски младежки съюз (ДКМС). До края на 80-те години на XX в. една от най-важните положителни характеристики на ромското население е почти пълната му трудова заетост. През социалистическия период повечето роми имат фиксиран и стабилен доход. Като резултат работното пространство се превръща в споделено пространство с българите и останалите етнически групи. Ромите вече не са скритите и неизвестни „други“, а са служители със сходно социално положение, което изиграва и положителна роля срещу дискриминационните процеси.

Политическият обрат след 10.11.1989 г. поставя етническите групи в България на коренно различна основа. Мултикултурният модел на развитие на държавата е официално приета доктрина. Конституцията от 1991 г., в която са заложени най-важните правни основи, осигурява пълни граждански и политически права на всички граждани независимо от етническото им самосъзнание. След демократичните промени в България през 1989 г. въпросът с интеграцията на ромите в обществото се превръща в един от приоритетите за много български правителства. Предприемат се редица мерки, насочени към преодоляване на дискриминацията и зачитане на правата на етническите групи в страната. През последните години са предприети много положителни инициативи в подкрепа на интеграцията на ромите. Европейската политика е фокусирана основно в четири области: достъп до обучение, работа, здравеопазване и жилищни условия. Тя е насочена към развитието на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, и създава условия за икономическа и социална интеграция на най-многобройното малцинство в ЕС – ромите. Нейните цели са да осигури икономическа и социална стабилност, защита на човешките права, борбата с бедността и социалното изключване, сигурен достъп до здравни услуги, превенция на отпадащите от обучението и т.н. Основната инициатива „Десетилетието на ромското включване 2005–2015 г.“ е насочена към ускоряване на социалното включване и подобряване на социално-икономическия статус на ромите в Европа. Въпреки че в България бе създадена необходимата нормативна, административна и оперативна рамка за провеждане на политики за интеграция на ромите, постигнатите резултати са незначителни. Повечето програми, насочени към ромите, са фрагментарни, обхващат отделни проблемни области, като в тях участват незначителен дял от ромската общност. На 5 април 2011 г. Европейската комисия публикува „Рамкова стратегия на Европейския съюз за интеграция на ромите до 2020 г.“, която насочва всички държави членки да подготвят национални стратегии за интеграция на ромите (EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 (2011). Националната стратегия на Република България за интегриране на ромите през 2012–2020 г. и последвалата я Национална стратегия на Република България за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021–2030) е политически рамков документ, задаващ насоките за изпълнение на политиката за социална интеграция на ромите. Въз основа на този национален документ са разработени Областни стратегии за интеграция на ромите (2012–2020 г.) и Областни стратегии за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021–2030 г.), както и съпровождащите ги Планове за действие на общините. Всички тези стратегически и планови документи обаче остават най-често на хартия. Резултатите са крайно неефектив-

ни, частични, без дълготраен ефект, като една от причините е размитата отговорност, която носят властите на национално, регионално и местно ниво, липсата на своевременен контрол за тяхното реализиране и санкции при неизпълнението им. Друга причина е, че на практика не може да се направи цялостен мониторинг на получените резултати от предприетите действия, тъй като данни по етническа принадлежност по заложените приоритети не се събират. Всички тези недостатъци затрудняват извършването на цялостен и задълбочен анализ на постигнатите резултати, както и планирането на конкретни дейности за следващото десетилетие.

Развитието на държавата след 1989 г. поставя нови въпроси за решаване във връзка с положението на ромската етническа група в страната. Спадът на жизненото равнище, влошаването на условията на живот и неравностойното положение на етническите групи на пазара на труда, етническата дискриминация на засегнатите от безработицата, както и неблагоприятната образователна структура на ромите, са допълнителни фактори, които задълбочават различията между отделните етнически общности, което води до разрушаване на стереотипите на поведение и техните взаимоотношения и изостряне на етническото напрежение. Социално-икономическите проблеми, които неминуемо съпътстват преходния период, лесно се трансформират в етнически конфликти. Според Проданов (1995) по време на преход се засилва икономическата изолация и обособяване, маргинализацията и дискриминацията на етническите общности. Това в голяма степен важи и за територията на нашата страна, където по-голямата част от районите със смесено население се очертават като типично депресивни, т.е. характеризират се със съществен спад в производството на основните предприятия и закриване на част от тях, изостаналост на социалната и техническата инфраструктура, аграрна структура на стопанството, висока безработица. Белева (1994) посочва като допълнителна причина за повишаване на етническото напрежение спада в жизненото равнище в страната, влошаване на условията на живот, неравностойното положение на етническите групи на пазара на труда и етническата дискриминация на засегнатите от безработицата. Според Ганчев (2006) относителната изолираност на ромското общество има две основни последици: първо – ниски доходи и бедност; второ – откъснатост от основните потребности и изисквания, свързани с пазара на труда и включването в икономическите процеси в страната като цяло. За да гарантира своето оцеляване, ромският етнос реагира с висока раждаемост, подчертана ориентация към програмите за социално подпомагане, участие в „сивия" и „черния" бизнес, както и засилена миграция. При тези изходни параметри икономическите предпоставки за „ромското включване" не могат да се считат за предварително дадени. Вземането на рационални решения, което е основата на пазарния модел на поведение, предполага определени предварителни инвестиции в човешкия капитал на

участниците в децентрализирани пазарни отношения. Това трябва да бъдат инвестиции в образование, възпитание, здравеопазване, както и формиране на определена икономическа и политическа култура.

Според Томова и Стойчев (2022) една от най-тежките последици от продължителната сегрегация, дискриминация, бедност и социално изключване е развитието на заучена безпомощност – убеждението, че никакви индивидуални усилия няма да променят личната или семейната ситуация. Това отчасти обяснява защо в много семейства от уязвими етнически групи родителите не виждат смисъл да инвестират пари и време в образованието на децата си. Освен това дискриминацията, която изпитват при търсене на работа (на работното място или когато губят работата си), ги демотивира да подкрепят допълнително усилията на децата си в училище.

Икономическият колапс след политическите промени в страната през 1989 г. извежда значителен брой представители на ромския етнос извън трудовия пазар, което ги прави най-засегнатата етническа общност в страната. Причините за това са комплексни: преминаването от планова към пазарна икономика; закриването на кооперативните и държавните земеделски стопанства и връщането на земята на бившите им собственици; преустановяване на дейността на значителен брой държавни предприятия; липсата на конкурентоспособност на ромите; възраждане на българския национализъм и свързаните с него дискриминационни практики; рязкото свиване на социалната държава и т.н. През 1992 г. 11,2 % от ромите в страната са неграмотни, като тази неблагоприятна тенденция се засилва и посоченият дял нараства с близо четири пункта до 2001 г.

Според Тодоров (2012) ромите често са обект на сегрегация по отношение на образованието и жилищните условия, което в значителна степен допринася за тяхното социално изключване. Ромските деца, които посещават училища в обособени ромски квартали, са изправени пред сериозен риск по-късно да се превърнат в безработни или в най-добрия случай да заемат нискоквалифицирани длъжности в неформалния сектор. Ромските общности в кварталите с компактно ромско население често имат ограничен достъп до основни социални услуги.

Освен ниското образователно и квалификационно равнище друга причина за отпадането от пазара на труда (Георгиев, Томова, 1993, и др.) са широко разпространените стереотипи, според които ромите са крадливи, мързеливи, безотговорни и недисциплинирани. В някои селища с преобладаващо ромско население безработицата достига 100 %, а по-голямата част от ромските семейства разчитат основно на социални помощи. В началото на 90-те години на XX в. безработните съставляват 25,7 %, като от общия брой безработни 38–42 % са роми, 14–16 % са турци, 18–20 % – българомохамедани. През 2001 г. едва 17,9 % от трудоспособното ромско население на възраст 16–59 години е заето на постоянно или временно работно място

(НСИ, 2004). По-нови сравнителни данни за етническата структура на заетостта и безработицата в страната се получават от двата етапа на изследването на взаимоотношенията между поколенията и половете, осъществени от „Макс Планк" института за демографски изследвания в гр. Рощок, Германия, и Института по социология към БАН през 2004 и 2007 г. (Томова, Пампоров, Миленкова, 2011).

Според това изследване безработицата като цяло намалява значително – с от 5 % до 8 % за различните етнически групи през 2007 г. За първи път от много години насам по-малко от половината от ромите декларират, че са безработни. Заетостта се увеличава при всички големи етнически общности, но най-значително е нарастването ѝ в групата на ромите – с 6,1 %. Тази промяна се дължи както на общото за страната нарастване на търсенето на работници в повечето сектори на националното стопанство, така и на активните политики на Министерство на труда и социалната политика за разкриване на работни места за дълготрайно безработни. Въпреки всички тези благоприятни фактори и усилия, заетостта сред ромите продължава да бъде много ниска – заети са едва една четвърт от възрастните в тази общност. Тези показатели се влошават отново след 2007 г. във връзка със

Таблица 1.

Етническа структура на заетите, безработните и неактивните пълнолетни лица в България през 2004 г. и 2007 г. (в %) (изт.: Томова, Пампоров, Миленкова, 2011)

Трудов статус	**Българи**		**Турци**		**Роми**	
	2004 г.	**2007 г.**	**2004 г.**	**2007 г.**	**2004 г.**	**2007 г.**
Наети / самонаети	48,6	52,3	35,0	39,9	20,0	26,1
Неплатен семеен работник	0,2	0,1	0,7	0,4		0,6
Безработен	12,1	7,6	34,2	26,8	56,2	48,3
Учащ	5,2	2,1	1,8	0,9	0,9	-
Пенсионер	29,3	33,6	19,9	22,0	12,3	13,6
Бременност отглеждане на дете	1,9	1,6	2,3	1,3	3,5	1,7
Продължително болен / инвалид	1,5	1,4	3,1	4,5	3,3	4,7
Домакиня	0,8	0,9	2,1	3,4	2,6	4,4
Друго	0,3	0,1	0,9	0,6	1,1	0,6

започналата икономическа криза. Заетостта при ромите не само е много ниска, но често е свързана с много ниски доходи. По данни на представителното за цялото българско население, в т.ч. и за ромите, „Изследване на поколенията и половете (GGS)“ от 2007 г. едва 27 % от ромите са заети на постоянно място. „В края на 2008 г. (годината на бума на чуждестранните инвестиции и строителството в страната) делът на заетите на постоянно работно място роми нараства до 32,9 %, а още 14,5 % са заети в програмите за временна заетост или в сезонни и временни дейности (по данни на представителното за ромите в България изследване „Здравето и ромската общност: Анализ на ситуацията в Европа“). След тази година заетостта в ромската общност отново спадна.” (Томова, 2011б).

По данни от преброяването през 2011 г. делът на ромите, живеещи в селата, е 44,6 %, но още поне 15 % от ромите живеят в малки градове, за които е типична заетостта в селскостопански дейности. Съвсем логично е най-високият дял от заетите роми да се реализира в селскостопанския отрасъл, като този дял е почти 3 пъти по-висок от средния за страната (табл. 12). Може да се каже, че заетостта в сферата на комуналните услуги е почти изключително „ромска“ – почти 15 пъти по-висока в сравнение със средната заетост в същия сектор за страната. Комуналната сфера е основен сектор за реализация на ромите от големите градове на пазара на труда. Строителството е третият сектор по интензитет на заети лица от ромските общности. Делът на ромите, заети в строителни дейности, е сходен със средния за страната. По данни на Евростат делът на българите, които през второто тримесечие на 2011 г. работят на непълен работен ден, е 2,5 %, докато при ромите е 29 % от всички работещи. За сравнение в ЕС-27 този показател е 19,6 %. Според Националния статистически институт броят на наетите без договор през същия период е 43,2 хил. души, или 1,72 %

Таблица 2.

Дял на заетите лица средно за страната и в ромската общност по икономически дейности (изт.: НСИ, 2011; Богданов и кол., 2012)

Икономически дейности	**Дял от всички заети (%)**	**Дял от всички заети в ромската общност (%)**
Селско, ловно и горско стопанство, рибно стопанство	6,82	19,53
Комунални услуги	1,10	15,98
Строителство	8,80	10,95
Търговия или ремонт на автомобили, стоки за домакинството	17,40	8,58

от всички наети. От заетите роми 40,8 % работят, без да имат сключен договор. Над половината (53,91 %) от ромите, наети в държавно, общинско, смесено или частно предприятие, и петима от шестима (83,13 %) роми, наети в частни предприятия, работят без договор (Богданов и др., 2012).

В началото на XXI век Кертиков (2002) предлага систематизация на ромските икономически дейности – легални и полулегални, от една страна, и нелегални, от друга. В първата група той включва: наемния труд в отделите „Чистота", почистване на жилищни входове, възстановяване на традиционните занаяти, събиране на билки, гъби и охлюви, тротоарна търговия, като към всичко това прибавя и получаването на социални помощи. В нелегалните дейности са включени: кражба, просия, клошарство, проституция и сутеньорство, наркопласьорство, нелегален хазарт, продажба на невести, продажба на кръв, шоубизнес, гадателски услуги, нелегална емиграция, нелегално производство на спиртни напитки. По-късно Пампоров (2006) групира основните източници на доходи в няколко групи:

– *Гурбет в чужбина* (работата, която вършат обикновено е нискоквалифицирана – миячи, чистачи, берачи на плодове, общи работници на строежите, а жените, ако не работят на полето, обслужват възрастни хора по домовете им);

– *Запазване на занаята* (практикуването на традиционния занаят при някои от ромските субгрупи е от фундаментално значение, като за тях занаятът не е просто професия, а начин на живот, който е свързан с поредица от позитивни усещания);

– *Смяна на занаята* (тогава, когато кризата на даден традиционен занаят е ясно осъзната от практикуващите го роми, те търсят начин да го заменят с друг, който е по-адекватен на новите икономически условия);

– *Социални помощи*; *събирачество* (според представително изследване от 2003 г. (Димова, Тилкиджиев и др., 2004) събирането на билки като икономическа стратегия е характерно за 3,9 % от ромите в България, а събирането на метални отпадъци е основна икономическа стратегия за 6,1 % от ромите в страната);

– *Лихварство* (по-принцип калдерашките групи са най-предприемчиви по отношение на икономическите стратегии, като в неясните години на прехода и нестабилната съдебна система, благодарение на по-стабилното икономическо състояние на част от калдерашите в градските ромски махали особено силно се развива лихварството);

– *Просията и джебчийството; проституцията и трафикът на жени; сватбата като икономическа стратегия* (Пампоров, 2006).

Ако се разгледат източниците на доходи, половината от ромските домакинства разчитат на социални плащания от държавата. От тях 23–24 % са пенсии, 20 % – социални помощи, около 5 % – парите отпускани като детски добавки, и едва около 2,5 % са обезщетения за безработица. На до-

ходи от легална работа се осланят малко под 20 % от домакинствата, а на заетост в сивата икономика – малко над 20 %. Това, което може да се определи като характерно за ромските икономически стратегии, е наличието на 10 % друг източник на доход, което на практика индикира дела на участие на домакинствата най-вече в престъпните или недобре регламентираните от закона дейности (Ivanov, O'higgins, 2006).

В по-ново време изследвания върху заетостта сред ромското население и мястото на ромите на пазара на труда са извършени от Равначка и Казаков (2020, 2022).

РОМИТЕ НА ПАЗАРА НА ТРУДА ПРЕЗ ПЕРИОДА 2001–2021 Г.

По данни на националната статистика към 01.03.2001 г. едва 23 % от икономически активното ромско население е заето. Най-малка е групата на хората с висше образование, но именно при нея заетостта е най-висока. Най-голяма е групата на хората с основно образование (43,9 %), следват ромите с начално (28,7 %), а на трето място са неграмотните (6,2 %).

Според Томова и Николова (2011) продължителното изключване от пазара на труда би могло да доведе до бързото отпадане и от другите социални сфери, особено в условията на рязко съкращаване на средствата за социални услуги. Хиляди ромски деца отпадат от училищната система още в първите години на обучението си. Пространствената сегрегация в изолирани ромски махали нарасна двойно. Социалните дистанции между ромите и останалото население се увеличаха. Засили се възприемането на ромите не просто като „различни", а като „чужди" и „опасни", което лесно се трансформира в дискриминационно отношение.

Безработните представители на ромската етническа група имат сериозен превес през разглеждания период – общо 137 232 д. срещу едва 40 867 д. заети. Факторът образование тук е най-видим, като най-много са безработните с основно и начално образование, а на трето място е групата на неграмотните. Общият процент от трите групи възлиза на 85% от всички икономически активни лица, които са безработни, или 116 175 д.

Според Месинг и Арендаш (2017) основна пречка пред ромската заетост е високото равнище на неграмотност. Томова и Стойчев (2022) смятат, че друг основен фактор, който оказва значително влияние върху увеличаването на риска от бедност и социално изключване е местоживеенето (и по-специално сегрегираният начин на живот). То до голяма степен определя (не)възможността за намиране на работа и генериране на достойни доходи, достъпа до качествени медицински услуги и добро образование, което допълнително засилва маргинализацията на общността.

Таблица 3.

Население на възраст 15–64 години от ромската етническа група по статистически райони, пол, степен на образование и икономическа активност – заети към 01.03.2001 г. (по данни на НСИ)

Статистически райони	Общо		Висше		Средно		Основно		Начално		Незавършено начално		Неграмотен	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Общо	178099	100%	448	0,25	14672	8,24	78164	43,89	51101	28,69	14344	8,05	19370	10,88
Икономически активни - заети	40867	22,95	320	0,78	5856	14,33	20040	49,04	9878	24,17	2231	5,46	2542	6,22
Мъже	**24357**	**13,68**	**173**	**0,71**	**4059**	**16,66**	**11964**	**49,12**	**5585**	**22,93**	**1249**	**5,13**	**1327**	**5,45**
Северозападен	3258	1,83	64	1,96	895	27,47	1604	49,23	458	14,06	125	3,84	112	3,44
Северен централен	2258	1,27	13	0,58	370	16,39	1221	54,07	493	21,83	108	4,78	53	2,35
Североизточен	3516	1,97	16	0,46	538	15,30	1857	52,82	839	23,86	146	4,15	120	3,41
Югоизточен	5149	2,89	27	0,52	698	13,56	2255	43,79	1393	27,05	377	7,32	399	7,75
Югозападен	4536	2,55	33	0,73	865	19,07	2273	50,11	858	18,92	200	4,41	307	6,77
Южен централен	5640	3,17	20	0,35	693	12,29	2754	48,83	1544	27,38	293	5,20	336	5,96
Жени	**16510**	**9,27**	**147**	**0,89**	**1797**	**10,88**	**8076**	**48,92**	**4293**	**26,00**	**982**	**5,95**	**1215**	**7,36**
Северозападен	2391	1,34	70	2,93	512	21,41	1223	51,15	396	16,56	87	3,64	103	4,31
Северен централен	1369	0,77	8	0,58	105	7,67	719	52,52	397	29,00	86	6,28	54	3,94
Североизточен	2012	1,13	10	0,50	155	7,70	1030	51,19	616	30,62	95	4,72	106	5,27
Югоизточен	2689	1,51	18	0,67	216	8,03	1191	44,29	750	27,89	216	8,03	298	11,08
Югозападен	4323	2,43	32	0,74	558	12,91	2194	50,75	942	21,79	239	5,53	358	8,28
Южен централен	3726	**2,09**	9	0,24	**251**	6,74	1719	46,14	1192	31,99	259	6,95	296	7,94

Таблица 4.

Население на възраст 15–64 години от ромска етническа група по статистически райони, пол, степен на образование и икономическа активност – безработни към 01.03.2001 г. (по данни на НСИ)

Статистически райони	Общо		Висше		Средно		Основно		Начално		Незавършено начално		Неграмотен	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Икономически активни - безработни	137232	77,05	128	0,09	8816	6,42	58124	42,35	41223	30,04	12113	8,83	16828	12,26
Мъже	**74212**	**41,67**	**54**	**0,07**	**6114**	**8,24**	**33726**	**45,45**	**20446**	**27,55**	**6043**	**8,14**	**7829**	**10,55**
Северозападен	13007	7,30	22	0,17	1835	14,11	6860	52,74	2635	20,26	807	6,20	848	6,52
Северен централен	6300	3,54	7	0,11	543	8,62	3146	49,94	1780	28,25	442	7,02	382	6,06
Североизточен	12778	7,17	5	0,04	976	7,64	6065	47,46	3998	31,29	876	6,86	858	6,71
Югоизточен	16657	9,35	6	0,04	1004	6,03	6078	36,49	5017	30,12	1776	10,66	2776	16,67
Югозападен	11099	6,23	9	0,08	907	8,17	5383	48,50	2594	23,37	873	7,87	1333	12,01
Южен централен	14371	8,07	5	0,03	849	5,91	6194	43,10	4422	30,77	1269	8,83	1632	11,36
Жени	**63020**	**35,38**	**74**	**0,12**	**2702**	**4,29**	**24398**	**38,71**	**20777**	**32,97**	**6070**	**9,63**	**8999**	**14,28**
Северозападен	11038	6,20	37	0,34	1034	9,37	5388	48,81	2701	24,47	840	7,61	1038	9,40
Северен централен	5588	3,14	4	0,07	129	2,31	2380	42,59	2086	37,33	522	9,34	467	8,36
Североизточен	11041	6,20	9	0,08	304	2,75	4297	38,92	4420	40,03	895	8,11	1116	10,11
Югоизточен	14452	8,11	9	0,06	413	2,86	4360	30,17	4744	32,83	1767	12,23	3159	21,86
Югозападен	9064	5,09	10	0,11	466	5,14	3684	40,64	2563	28,28	859	9,48	1482	16,35
Южен централен	11837	6,65	5	0,04	356	3,01	4289	36,23	4263	36,01	1187	10,03	1737	14,67

По данни от НСИ към 07.09.2021 г. се наблюдават положителни промени в образователния статус на ромската етническа група и подобрение по отношение на броя заети. Наблюдава се намаляване на общия брой заети икономически активни лица в сравнение с данните от 2001 г. – те са с 44 % по-малко. Една от хипотезите за това намаление е повишената емиграция за периода между 2001–2021 г. В подкрепа на тази теза е и значителна част от мненията на кметовете, които в нашето изследване споделят, че цели семейства се намират извън пределите на България, подтикнати от икономически и социални причини да емигрират.

Повишава се групата на ромите с висше и средно образование, като съответно намалява броят на всички останали, включително на тези без образование. Въпреки това, общият дял на икономически активните лица с основно, начално и без образование е 76 %.

Заетостта е отчетливо по-висока при хората с висше образование и при хората със средно образование. През 2021 г. се отчита по-висока заетост спрямо 2001 г. От една страна, това е заради намаления номинален брой на икономически активните лица, а от от друга – подобряване на образователния статус на ромското население. Заетите мъже са 27,32 %, а жените – 21,44 % от всички икономически активни лица.

И през 2021 г. безработните лица от ромската етническа група, които са икономически активни, са все още повече (51,2 %) от заетите, но пропорциите са значително по-малки в сравнение с данните от 2001 г. (77 %), като е редно да се отчете, че сравненията са при съществено намаление и на общия брой икономически активни лица – 44 % по-малко през 2021 г. в сравнение с 2001 г.

Отново най-голям брой безработни лица са ромите с основно, начално и тези без образование, които общо са 82 % от всички икономически активни лица.

Официалната статистика не дели безработните по етнически признак, но в общини с по-компактно ромско население нивата на безработица са осезаемо по-големи. Основната причина за безработицата според Цвета Наньова[5] (без значение от етноса) е недостатъчната квалификация и недостатъчната степен на образование. Трайно безработните са предимно с основно или по-ниско образование.

Един от измерителите, използван за целите на настоящото изследване, е анкета, предназначена за кметовете на градовете, в която един от отворените въпроси е: *Имате ли информация за това каква е трудовата заетост на ромите? С какво предимно се занимават?*

---

[5] Изпълнителен директор на Агенция по заетостта (2002-2009)

Таблица 5.

Население на възраст 15–64 години от ромска етническа група по статистически райони, пол, степен на образование и икономическа активност – заети към 07.09.2021 г. (по данни на НСИ)

Статистически райони	Общо		Висше		Средно		Основно		Начално		Без образование	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Общо	78231	100	1275	1,63	17384	22,22	37244	47,61	13504	17,26	8824	11,28
Икономически активни - заети	38145	48,76	1068	2,80	10410	27,29	17906	46,94	5396	14,15	3365	8,82
Мъже	21370	27,32	521	2,44	6374	29,83	9939	46,51	2781	13,01	1755	8,21
Северозападен	2316	2,96	112	4,84	1092	47,15	856	36,96	170	7,34	86	3,71
Северен централен	1266	1,62	46	3,63	390	30,81	635	50,16	133	10,51	62	4,90
Североизточен	2443	3,12	49	2,01	643	26,32	1179	48,26	363	14,86	209	8,56
Югоизточен	5050	6,46	94	1,86	1233	24,42	2322	45,98	803	15,90	598	11,84
Югозападен	5303	6,78	166	3,13	1836	34,62	2439	45,99	525	9,90	337	6,35
Южен централен	4992	6,38	54	1,08	1180	23,64	2508	50,24	787	15,77	463	9,27
Жени	**16775**	**21,44**	**547**	**3,26**	**4036**	**24,06**	**7967**	**47,49**	**2615**	**15,59**	**1610**	**9,60**
Северозападен	1934	2,47	132	6,83	780	40,33	771	39,87	162	8,38	89	4,60
Северен централен	889	1,14	38	4,27	206	23,17	468	52,64	132	14,85	45	5,06
Североизточен	1782	2,28	53	2,97	313	17,56	875	49,10	366	20,54	175	9,82
Югоизточен	3770	4,82	67	1,78	657	17,43	1711	45,38	791	20,98	544	14,43
Югозападен	4944	6,32	201	4,07	1425	28,82	2378	48,10	559	11,31	381	7,71
Южен централен	3456	4,42	56	1,6	655	18,95	1764	51,04	605	17,51	376	10,88

Таблица 6.

Население на възраст 15–64 години от ромска етническа група по статистически райони, пол, степен на образование и икономическа активност – безработни към 07.09.2021 г. (по данни на НСИ)

Статистически райони	Общо		Висше		Средно		Основно		Начално		Без образование	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Икономически активни - безработни	40086	51,24	207	0,52	6974	17,40	19338	48,24	8108	20,23	5459	13,62
Мъже	**21032**	**26,88**	**86**	**0,41**	**4264**	**20,27**	**10545**	**50,14**	**3695**	**17,57**	**2442**	**11,61**
Северозападен	3516	4,49	20	0,57	1142	32,48	1632	46,42	443	12,60	279	7,94
Северен централен	2122	2,71	7	0,33	351	16,54	1113	52,45	377	17,77	274	12,91
Североизточен	3194	4,08	6	0,19	537	16,81	1695	53,07	614	19,22	342	10,71
Югоизточен	5327	6,81	21	0,39	862	16,18	2444	45,88	1146	21,51	854	16,03
Югозападен	3092	3,95	23	0,74	715	23,12	1635	52,88	448	14,49	271	8,76
Южен централен	3781	4,83	9	0,24	657	17,38	2026	53,58	667	17,64	422	11,16
Жени	**19054**	**24,36**	**121**	**0,64**	**2710**	**14,22**	**8793**	**46,15**	**4413**	**23,16**	**3017**	**15,83**
Северозападен	3063	3,92	28	0,91	849	27,72	1375	44,89	483	15,77	328	10,71
Северен централен	2052	2,62	9	0,44	177	8,63	1023	49,85	487	23,73	356	17,35
Североизточен	2994	3,83	9	0,30	316	10,55	1426	47,63	783	26,15	460	15,36
Югоизточен	4560	5,83	18	0,39	424	9,30	1825	40,02	1262	27,68	1031	22,61
Югозападен	2731	3,49	31	1,14	549	20,10	1344	49,21	523	19,15	284	10,40
Южен централен	3654	4,67	26	0,71	395	10,81	1800	49,26	875	23,95	558	15,27

Таблица 7.

Общини с най-високо средногодишно равнище на безработица през 2021 г.
(над 4 пъти по-високо от средното за страната)
(по данни на Агенция по заетостта)

Район на планиране/област	Област	Община	Равнище на безработица[6] (%)		Прираст (процентен пункт)
			2021 г.	2020 г.	2020-2021 г.
Северозападен	Видин	Ружинци	52,6	50,5	2,1
Северозападен	Монтана	Якимово	44,1	45,9	-1,8
Северен централен	Шумен	Каолиново	41,7	45,1	-3,4
Северозападен	Видин	Димово	39,7	42,3	-2,6
Северозападен	Враца	Борован	39,1	42,1	-3,0
Северозападен	Враца	Хайредин	38,2	41,0	-2,8
Югозападен	Благоевград	Белица	36,2	38,4	-2,2
Северозападен	Видин	Макреш	34,6	31,7	2,9
Северен централен	Шумен	Венец	34,6	36,1	-1,5
Северозападен	Монтана	Вълчедръм	33,7	37,9	-4,2
Югоизточен	Сливен	Котел	32,9	34,8	-1,9
Северен централен	Силистра	Кайнарджа	32,3	38,3	-6,0
Югоизточен	Стара Загора	Николаево	31,6	38,1	-6,5
Северозападен	Видин	Чупрене	31,1	30,2	0,9
Северен централен	Шумен	Никола Козлево	30,5	37,6	-7,1
Северозападен	Видин	Грамада	28,8	28,4	0,4
Северен централен	Разград	Самуил	28,1	27,2	0,9
Северозападен	Враца	Криводол	27,8	28,1	-0,3
Северозападен	Монтана	Чипровци	27,7	25,9	1,8
Северозападен	Монтана	Медковец	27,2	32,3	-5,1
Югоизточен	Стара Загора	Братя Даскалови	26,3	30,6	-4,3
Югозападен	Благоевград	Якоруда	26,2	30,8	-4,6
Северозападен	Монтана	Бойчиновци	25,1	26,6	-1,5
Северозападен	Ловеч	Ябланица	23,6	26,4	-2,8
Северозападен	Плевен	Никопол	23,5	25,7	-2,2
Северозападен	Ловеч	Угърчин	23,2	28,7	-5,5
Северен централен	Силистра	Главница	22,5	25,9	-3,4
Северен централен	Русе	Ценово	22,4	22,1	0,3

[6] Определя се като дял на регистрираните безработни лица в бюрата по труда към икономически активното население 15-64 години, установено при Преброяване 2011 г.

Споделяме систематизирана информация от респондентите (кметовете от съответните населени места), които сами са преценили в каква дълбочина и факти да приложат като отговор на въпроса към тях.

Ситуацията в няколко областни града, чиито кметове са споделили своите виждания по въпроса, е различна. През 2022 г. общината във Велико Търново е провела проучване чрез попълване на анкетни карти сред лицата в уязвимо социално положение на територията на града и петте кметства от общината. От 228 анкетирани в трудоспособна възраст 118 са с постоянна трудова заетост, а с временни договори за период до 12 месеца работят 13 души. Хората, които имат възможност да работят, но не го правят и са дълготрайно безработни повече от 12 месеца, са 28 души, а 15 човека са в трудоспособна възраст, но са с експертни решения на ТЕЛК/НЕЛК и получават пенсия за инвалидност.

Сведенията от гр. Габрово са по-конкретни по отношение на местата, в които работят голяма част от ромите: *Ромите основно работят в БКС (сметопочистване и сметоизвозване). Част от тях се занимават с дърводобив и събаряне на стари сгради, но за съжаление рядко имат сключени договори. Напоследък започнаха да работят и в птицекланици и мандри.*

Град Перник е най-близко разположеният до столицата София областен град. Тази географска близост дава повече възможности за избор откъм работа и реализация, които предоставя най-големия град в България. Впечатленията на местната администрация са в посока колеблива тенденцията към трайно намаляване на безработните лица от уязвимите групи. Въпреки намалелия брой безработни лица, процентът на хората с ниско образование и съответно с ниска квалификация е голям. В тази група попада ромското население: *В община Перник се реализират европейски, национални и регионални програми по заетост. По оперативната програма „Развитие на човешките ресурси“, финансирана с европейски средства, работят схеми, които предоставят възможност на безработните не само да започнат работа, но и да придобият квалификация.*

Според участвалите в анкетата кметове приоритетно със строителство, животновъдство и дърводобив се занимават представители на ромите в градовете:

– Килифарево: *Живущите в Килифарево роми се занимават предимно с дърводобив, част от тях със строителство, животновъдство и наемане от частни лица за различни дейности.*

– Елена: *Занимават се предимно с дърводобив, събиране на билки, гъби строителство;*

– Бяла, област Русе: *Неголяма част от ромите са безработни. Трудова заетост на работещите роми предимно се свързва със строителния сектори и търговията.*

– Ботевград: *Ромите от общината предимно са заети в строителния бранш – има над 20 строителни бригади, които работят за различни строителни фирми. Част от ромското население е заето във фирмите за производство на топлинни датчици и сензори, в производството на части за автомобили, в общинско предприятие „Благоустройство и комунално стопанство“, както и по национални програми за заетост на Дирекция Бюро по труда, гр. Ботевград.*

– Правец: *Почти всички роми в селата са трайно безработни поради липсата на образование. Ангажират се със сезонна дейност – бране на гъби, горски плодове – или се занимават с нерегламентирана работа – в дърводобива или строителството, без трудови договори.*

– Чепеларе: *Нискоквалифициран труд – дърводобив, дървопреработване, комунални услуги.*

Приоритетно извън България работят по-големи части от местното ромско население в градове като:

– Бяла черква: *Ромите се занимават със строителство или периодично излизат в чужбина за по няколко месеца. Нямаме информация какво работят в чужбина.*

– Дряново: *Ромите работят в сферата на почистване и озеленяване. Има доста семейства, които са мигрирали в други европейски държави – Германия, Белгия и др.*

– Завет: *Повечето от ромите живеят и работят в чужбина, а останалите се занимават и разчитат на сезонното бране на билки.*

– Две могили: *Голяма част от ромското население работи в чужбина.*

– Хаджидимово: *Много малка част от ромите работят в частния сектор, по-голяма част са безработни, които отиват сезонно да работят в чужбина.*

– Кочериново: *Трудовата заетост на ромското население е много слабо изразена. Те работят предимно сезонна работа в града или чужбина, по програми за временна заетост и в отглеждане на животни. Единични са случаите на роми, занимаващи се със строителство и ремонти на покриви.*

– Пещера: *Почти от всяко семейство от ромски произход има представител, който търси препитание в чужбина, концентрирани са предимно във Франция, Испания, Германия и Белгия.*

– Сапарева баня: *Голяма част от ромите живеят и работят в чужбина.*

– Долна баня: *Ръстът на безработицата и финансовата стагнация поставят много ромски семейства пред невъзможността да обслужват ежедневните си битови нужди. Някои от ромските семейства предпочетоха да работят и живеят в чужбина, а много други работят сезонно ос-*

новно в Англия и Германия. Така се осигурява много по-висок стандарт на живот за десетки ромски семейства, т.нар. икономически мигранти Има ромски семейства, които се занимават със земеделие или по-конкретно отглеждат ягоди и малини.

В някои общини заетостта на ромското население минава през локални или национални политики, които насърчават мерки за трудовата реализация на този етнос. При други – сезонната работа е единствената възможност.

В гр. Исперих ниската степен на образование и липсата на квалификация са основните фактори, които възпрепятстват възможностите за трудова реализация на ромите. Дирекция Бюро по труда – Исперих активно реализира политики и всяка година изпълнява мерки за насърчаване на заетостта сред работодателите в региона с акцент на уязвимите групи на пазара на труда.

Около 40 % от ромите в община Петрич имат доходи от работа с трудови договори в областта на шевното производство, строителство, земеделие, сметосъбиране и др. Има и роми, които се занимават със собствен бизнес – около 30 фирми и регистрирани земеделски стопани. Те осигуряват заетост на около 150 човека. Около 10 % работят на субсидирана заетост по програми на Бюрото по труда и Общинска администрация Петрич. Около 20 % работят без договори в оранжерии, строителство, товаро-разтоварна дейност, събиране на скрап и др. Приблизително 10 % от домакинствата разчитат на социални помощи, а около 20 % са лицата, които работят в чужбина.

Към 31.12.2022 г. по данни на Дирекция бюро по труда – гр. Дупница са регистрирани 405 лица от ромски произход. От тях 110 лица са започнали работа по: ОПРЧР Младежка заетост – 14 лица, ОПРЧР Заетост за теб – 40 лица, Регионални програми за заетост – 56 лица, включени в обучения на социални партньори на КТ Подкрепа и КНСБ – 10 лица, като провежданите дейности имат за цел повишаване пригодността за заетост и обучение на безработните роми чрез насърчаване и мотивиране за включването им в различни обучения, програми и проекти за заетост.

В гр. Самоков е висок е процентът на жените от ромската общност, които никога не са работили и за съжаление не изграждат никакви трудови навици. Работят основно мъжете, а жените се занимават с поддържане на домакинството и отглеждане на деца. Мъжете работят в строителството, сезонно или по програми към общината и Бюрото по труда, а жените – предимно по програми. Работещите ромски жени са главно от семейства с по-висок социален статус и с по-високо образование или такива, които сами се грижат за семействата. Много представители на етноса работят в сивия сектор: анализът на ситуацията показва, че е необходимо да се разработят програми не само за временно включване в работния процес, но и

за развитие на умения за успешно включване в пазара на труда, развитие на умения за търсене и задържане на работа и т.н.

Ангажираността на ромското население по места зависи от различни фактори. По-важните сред тях са възможностите за реализация в местни производства, големината на общината и нейната географска близост до развит областен град, предприемаческите способности на ромското население, както и практиката по отношение на сезонна или по-дългосрочна заетост в чужбина.

СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ В СТРУКТУРАТА НА ЗАЕТОСТТА ПРИ РОМИТЕ

До 1989 г. ромите поддържат по-тесни икономически връзки с мнозинството, отколкото със своята собствена група, тъй като те са били силно зависими от държавата при предлагането на работни места. Този процес придобива друга посока от началото на прехода. След 1989 г. ромите са „изоставени“ от нея и всеки един от членовете на тази етническа група започва да търси самостоятелно решаване на проблема, свързан със заетостта. Може да се каже, че в рамките на ромските гетоизирани структури се формира една икономическа общност въз основа на формираните икономически връзки между отделните членове на етноса. След 1989 г. ромите все повече се затварят в собствените си групи. Забавените процеси на разпадане на домакинствата, запазването на родовите връзки и патриархалните традиции и на свързаните с тях ценности подпомагат заздравяването на мрежите за взаимопомощ при търсене на решения при преодоляване на нестабилната икономическа ситуация в семействата.

Концентрацията на ромско население оказва влияние и на предлагането на работни места. Възможностите, които се предлагат за работа в рамките на общността (включително и работа в чужбина), са предпочитани от нейните членове, тъй като не съществуват езикови и културни бариери. В същото време тези предимства обаче насърчават сегрегацията и тя се проявява с по-голям интензитет, защото по този начин се ограничават взаимодействията на етническите общности с останалата част от градското население. Споделеното пространство при извършване на трудова дейност се отличава с висока степен на изолация от мнозинството. На въпроса *„Работите ли с българи?“* едва 31,5 % отговарят положително. Създават се специфични стратегии за осигуряване на доходи, които са свързани с намиране на работа. На въпроса *„Как намерихте работа?“* повечето от респондентите при проведените фокус групи посочват „чрез приятели, роднини или съседи“, което е показателно за факта, че изградените социални мрежи са особено силни. Мрежите за солидарност, основани на родство,

представляват друга пречка за интеграцията на пазара на труда. В рамките на тези мрежи всички доходи се споделят заедно, което демотивира търсенето на работа. В случай че член на такава мрежа намери по-добре платена работа, той трябва да сподели доходите с родините, които се намират в затруднено положение.

Според преброяването на населението през 2021 г. коефициентът на безработица сред ромите остава висок – 51,2 %, а според направеното социологическо проучване едва 28,8 % от респондентите заявяват, че работят в момента. Ниската степен на образование на анкетираните се посочва като основна причина за мястото, което те заемат на пазара на труда и отрасловата им заетост – работник в промишлеността, строителството, транспорта и обслужващата сфера. Други най-често срещани причини, които посочват те при проведените фокус групи, са: дискриминацията на пазара на труда, етническата нетърпимост, характерът на работата, ниското заплащане, несъответствията между търсения и предлагания труд, трудности с езика и др. В повечето случаи ромите често работят при много лоши условия и без трудови договори (Petkova, 2023):

„*Сега безработицата е много страшна. Останаха два три завода, нямаш много избор. Това, което се предлага като условия на труд и заплащане е много неизгодно, но си принуден да се съгласиш на много по-ниски заплати, тъй като нямаш друг избор.“* (ром, 53 години, гр. Лом).

„Броят на ромите намалява. Обезлюдява. Повечето хора работят в чужбина. Ако имаше работа тук, хората щяха да останат, нямаше да искат да пътуват.“ (жена, 23 г., гр. Лом).

Една от сериозните причини за изключването на ромите от пазара на труда е ниското ниво на образование и квалификация. Ниското образователно ниво на социално изключените лица често води до занижени социал-

Фиг. 1. Разпределение на отговорите (%) на въпроса
„От колко време сте безработни?“
(източник: социологическо проучване, м. ноември 2024 г.)

ни компетенции и затруднения в ориентацията им в мажоритарната среда, в т.ч. на пазара на труда. Според преброяването на населението през 2021 г. 43,1 % от ромите са с начално и по-ниско образование, а 41,6 % са с основно. Данните от проведеното анкетно проучване в гетоизираните градски структури показват една сравнително по-благоприятна образователна структура (25,5 % от анкетираните са с по-ниско от основното образование, 45,9 % – с основно, 28,3 % – със средно, и едва 0,3 % – с висше). Тревожен е фактът, че 47 % от анкетираните посочват, че имат член от домакинството, който не може да чете и да пише. Ниският образователен статус в някои ромски семейства е причина някои от децата да бъдат въвличани в трудова дейност от по-ранна детска възраст.

„Все още има много бедни хора. Те са от по-старото поколение, с много ниска степен на образование ... Най-лошо е за децата им, тъй като те растат в такава среда и са най-ощетени. Вероятността в тези семейства децата да не посещават училище е много по-голяма. Децата им започват да работят на 13-14–годишна възраст, заедно с майката или бащата, за да помагат в сметките и да гледат по-малките деца, тъй като родителите изнемогват.“ (ж., 35 г., Кюстендил).

В същото време ромите с по-високо ниво на образование успешно развиват собствен бизнес основно в сферата на услугите.

„Всички магазини за дрехи в центъра на града ги държат роми.“ (мъж, Лом).

Ниското ниво на образование определя в голяма степен и ниската квалификация, което намалява шансовете за намиране на работа и възможностите за получаване на по-висока от минималната работна заплата. Това се потвърждава и от направеното социологическо проучване. Най-голям

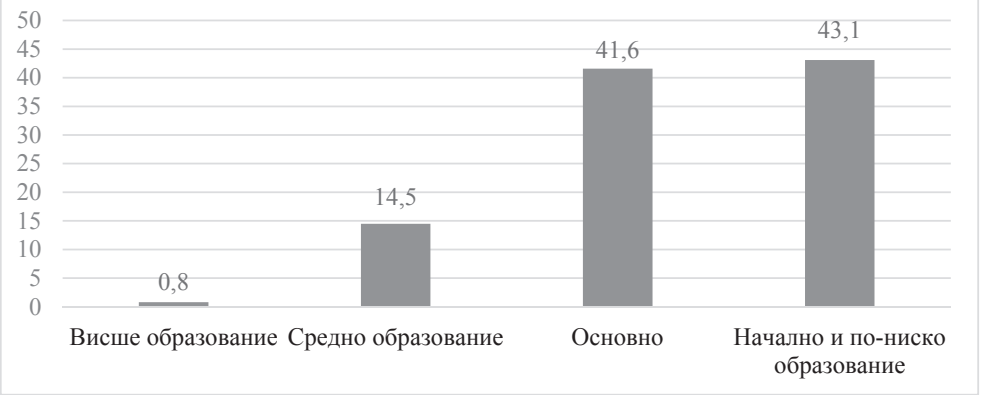

Фиг. 2. Население на 7 и повече години по етническа принадлежност и степен на завършено образование към 07.09.2021 г. (източник: НСИ)

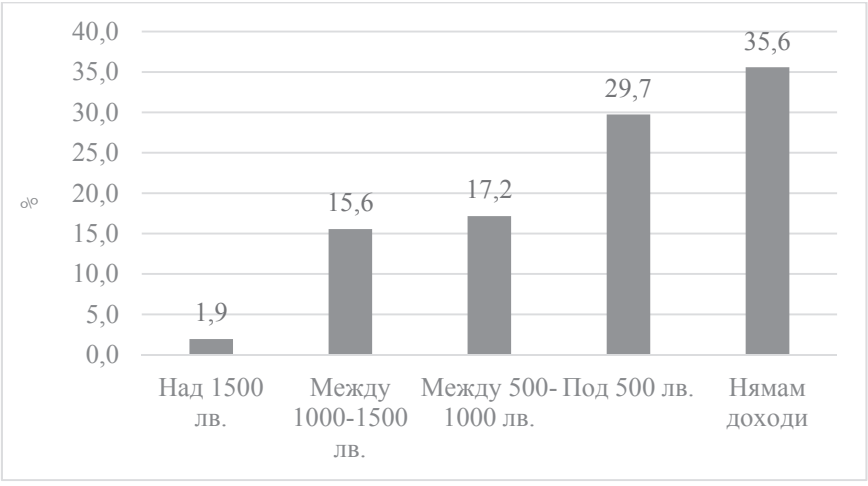

Фиг. 3. Разпределение на отговорите на въпрос
„Какви са Вашите месечни доходи?“
(източник: социологическо проучване, м. ноември 2024 г.)

дял заемат респондентите, които към момента на провеждане на проучването нямат доходи (35,6 %), следвани от тези, които получават под 500 лв. месечно възнаграждение – 29,7 % (фиг. 3).

Влошеното здравословно състояние на много роми е честа пречка за включването им на пазара на труда. Жителите страдат от по-високи нива на заболеваемост и/или намалена работоспособност (61,3 % от анкетираните заявяват, че не са здравноосигурени, а 59,8 % нямат личен здравен лекар). Количественото изследване сочи и нерегулярното посещение на профилактични прегледи – 22 % от респондентите никога не са посещавали здравни заведения, едва 6,7 % – веднъж месечно, 20% – на всеки 6 месеца, и 51,2% – по-рядко.

Дискриминацията от страна на работодателите, която се корени най-вече в общи предразсъдъци и стереотипи по отношение на ромските работници, е само един от проблемите, с които се сблъскват ромите при търсене на работа. Икономическата криза е съществен фактор за засилване на *етноцентризма, дискриминацията и предразсъдъците*, което влияе още по-негативно върху пазара на труда. В случаите, при които работното място не се превръща в общо пространство между мнозинството и малцинствените етнически групи, последните се превръщат в скритите и неизвестните „други“, което води до засилване на дискриминационните процеси. Тези процеси се засилват от отношението на макрообществото и неговите институции спрямо ромите – те са повсеместно отхвърляни както на институционално, така и на битово равнище. На въпроса *„През*

последните 5 години случвало ли Ви се е да бъдете дискриминиран/а на работното място и при търсене на работа?“ една значителна част от респондентите отговарят положително – съответно 35,2 % и 57,9 %. На въпрос *„Ромите интегрирани ли са във Вашето населено място?“* един от отговорите при проведените интервюта е: *„Смятам, че са интегрирани в рамките на града, наблюдават се успехи във всички социални сфери – образование, жилища, но дискриминацията си остава най-голяма на пазара на труда.“* (жена, 26 г., гр. Лом). В същото време много от респондентите посочват, че дискриминацията съществува и в някои ситуации се засилва не само на битово, но и на институционално ниво.

„През последните години се наблюдава нарастване на дискриминацията и влошената среда на общуване. За съжаление и институциите влязоха в тази схема. Наблюдава се имитация на дейности. Близо до квартала се намира общностен център, създаден специално за работа с хората от махалата. Целта на този център е интеграция във всички секторни политики – трудова заетост, образование, здравеопазване, жилища. Ако през седмицата влязат двама-трима души, пак ще е добре. Сега, ако има пет свободни работни места, на нито един от махалата няма да му бъде предложена работа.“ (мъж, 67 г., Асеновград, представител на ромска неправителствена организация).

„Дискриминацията при наемането на работа продължава. Седемнадесет години работя в обувен завод и ако някой дойде да търси работа, ако е българин – го взимат, обучават го и го наемат. Ако е ром, го взимат само ако има работа в по-мръсните цехове, при лепилата.“(жена, 35 г., гр. Кюстендил).

Един от основните инструменти за анализ на благосъстоянието на домакинствата е да се разгледа структурата на техния общ доход. На въпроса *„На кои от изброените по-долу видове доходи разчита най-много Вашето домакинство?“* работната заплата е посочена от едва 37,7 % от респондентите. През последните години намаляват програмите за създаване на заетост. Местните власти осигуряват заетост основно в нискоквалифицирани дейности – сметосъбиране, строителство, градинарство. *„Общината предоставя работа, но те (ромите – бел. авт.) не искат да работят, защото е много ниско заплащането и предлаганата работа е временна, не за постоянно.“* (медиатор, гр. Стралджа). Тези данни доказват неефективността на водените политики по отношение на заетостта. Пасивността на държавата и местните власти по отношение на политиките по заетостта се доказва и от факта, че 40,3 % от безработните спадат към групата на дългосрочно безработните (над 1 година), а 40,8 % от безработните отговарят, че никога не са работили. Безработицата оказва отрицателното въздействие върху психичното здраве. Това понякога се нарича синдром на продължителна безработица, който се проявява чрез отказ за полагане на усилия за

търсене на работа, пасивно отношение и обща апатия. На свой ред тези ефекти допълнително влошават пригодността за заетост на дългосрочно безработните лица, за които връщането на пазара на труда е много трудно и те често бързо губят работата си поради затруднения с реинтеграцията на пазара на труда. Нарастващата задлъжнялост на семействата, живеещи в гетоизирани структури, представлява друг основен признак на социално изключване, който сериозно влошава достъпа до пазара на труда. Услугите на лихварите за бързи заеми се използват често. Все по-голям брой социално изключени семейства задлъжняват до такава степен, че работата за тях не е стимул, тъй като по-голямата част от доходите им ще се използват за погасяване на дълга.

Докато през първите години на преходния период много домакинства стават зависими от обезщетенията за безработни, то през последните години се очертава ясна тенденция на намаляване на техния брой и относителен дял, което се доказва от резултатите от социологическото проучване. Според него едва 4,5 % от домакинствата разчитат на обезщетения за безработни. *„Само 20-тина семейства получават социални помощи, докато преди години това беше масово явление“* (учител в сегрегирано училище, гр. Стралджа). При проведените фокус групи се подчерта липсата на доверие към Бюрата по труда и програмите за заетост, като безработните посочват, че не разчитат на услугите, предоставяни от тях. „*Ромите нямат доверие на Бюрото по труда и не вярват, че там могат да си намерят работа, която да удовлетворява техните изисквания.*“ (жена, 29 г., медиатор). Респондентите споделят, че не виждат смисъл да участват в преквалификационни курсове и не биха се записали да участват в такива. Най-голям интерес проявяват към обучения, свързани със строителство, фризьорство и козметика.

Пасивните източници на доходи (тези, които не са резултат от активната трудова дейност) заемат съществена част при формирането на бюджета на анкетираните домакинства. Така например пенсиите като източници на доходи присъстват в 25,9 % от бюджета на домакинствата, социалните помощи – 54,1 %, детски добавки – 65,8 %, обезщетения за безработни – едва 4,5 % (фиг. 4).

С настъпването на неолибералния режим на управление обикновено се наблюдава все по-голямо намаляване на малцинствените групи, които участват във формалната икономика, и нарастване на заетостта в сивата икономика. Недоверието към държавните институции след „оттеглянето“ на държавата подтикват ромите постепенно да разработват алтернативни стратегии и сами да търсят решения на ежедневните си проблеми, което води до увеличаване на броя на ангажираните в т.нар. „сива“, или неформална, икономика. С времето тези тенденции водят до подценяване на значението на образованието, което се предава от поколение на поколение.

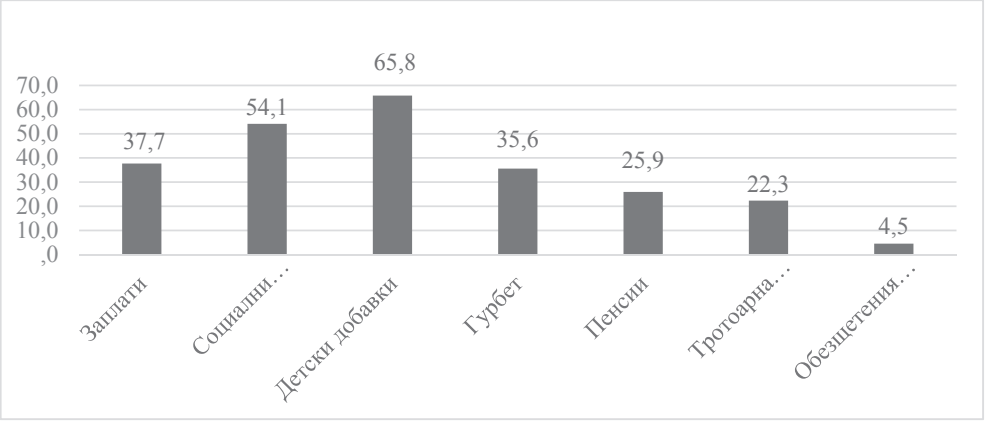

Фиг. 4. Разпределение на отговорите (%) на въпроса *„На кои от изброените по-долу видове доходи разчита най-много Вашето домакинство?“*
(източник: социологическо проучване, м. ноември 2024 г.)

Ромите се възползват от нововъзникналите възможности, предоставяни от тази икономика, като т.нар. „куфарна търговия“ (продажба на дребно на продукти, закупени на по-ниска цена от съседна държава). На въпроса *„На кои от изброените по-долу видове доходи разчита най-много Вашето домакинство?“* 22,3 % от респондентите посочват „тротоарната търговия“. Много роми работят неофициално, т.е. работят без сключен договор.

„Като идва (работодателят – бел. авт.) да взима хора от махалата, им казва: няма да плащаме осигуровки, плащаме надница, за един ден по 49 лева. Ромите са принудени да се съгласят, тъй като нямат друг избор.“ (ром, Асеновград, 37 г.).

„Работих в месокомбината пет години. Наложи се да закарам една колежка от махалата до болницата. Тя чак тогава разбра, след като пет години работим заедно, че няма осигуровки ... по-късно разбрах, че мен ме е водил на четири часа.“ (62 г., мъж, гр. Асеновград).

Подобни незащитени договорености носят много негативи, но от друга страна, неофициалната работа помага да се запазят поне основните трудови навици.

„Ромите често са наемани като сезонни работници. Плащат им минимално за деня. Условията са без коментар, без трудов договор. Тази работа до някаква степен ги удовлетворява дотолкова, че когато отидат на работа, получават си надник, прибират се, минават през магазина и си осигуряват прехраната за деня, и на следващия ден пак.“ (жена, 29 г., медиатор, гр. Русе).

„Един от съществените проблеми е сезонната работа при ромите, основно тези, които са заети в селското стопанство. Реално погледнато,

през зимните месеци семейството остава без доходи.“ (мъж, 52 г., гр. Добрич).

Много често ромите работят като сезонни работници без официални договорености, с ниски доходи и постоянна несигурност на работното място. *„Миналата година един човек от махалата изведе над 150 души сезонно да берат грозде за месец и половина.“* (здравен медиатор, гр. Стралджа). Заедно с всичко това са инициирани изцяло легални дейности като например създаване на фирми, които осигуряват работни места в областта на строителството.

Отварянето на границите след присъединяването на България към ЕС през 2007 г. дава възможност на ромите много успешно се възползват от нововъзникналите възможности за работа в чужбина. До голяма степен може да се каже, че провалът на държавно ниво в ромската интеграция по отношение на заетостта се решава от емиграцията в чужбина. Това подпомага подобряване на финансовото им благосъстояние и битовата осигуреност на домакинствата. Градските ромски гетоизирани структури в много от случаите са превърнати в строителни площадки, а резултатът е разрастването им не само в хоризонтален, но и във вертикален аспект.

„Всички тези къщи са резултат от излизането на ромите в чужбина. В центъра на града къщите са около 50 хил. лв. – как ще можеш да я купиш със заплата, ако работиш тук в България?“ (здравен медиатор, гр. Стралджа).

„В Лом, в кварталите Хумата и Младеново, хората си купуват къщи за по 100 хил. евро и това е от работата в чужбина. Юни-юли хората от чужбина се прибират и кварталите са пълни.“ (ром, 52 г., гр. Лом).

„Възможността ромите да пътуват в Германия, Италия, Гърция, а последните 7-8 години тръгнаха и към Англия, Холандия, Франция и скандинавските страни, се отрази съществено на техните семейства. Ромите, връщайки се от чужбина, купуват имот и в централната част на града, а едно семейство, което работи 15 години в града, не може да си позволи да купи и малък имот в покрайнините на града, където цените са много по-ниски“ (ром, 52 г., гр. Лом).

„Подобряването на условията на живот се дължи изцяло на чужбината. Има нови строежи, хората си донесоха пари от чужбина, иначе това чудо с новите строежи нямаше да стане никога.“ (мъж, 43 г., гр. Две могили).

През последните години нараства броят на ромите, които работят в чужбина и съответно на домакинствата, които разчитат на финансова помощ „отвън“. Мащабът на тези процеси се илюстрира от следните данни: в структурата на доходите повече от 35,6 % от домакинствата разчитат на финансова подкрепа от чужбина, 37,8 % от респондентите посочват, че са живели в чужбина, а 47,7 % – че има член на домакинството, който е рабо-

тил или в момента работи в чужбина. Обикновено, след като първоначално се установят в определен град (най-често споменавана дестинация е Германия, Италия, Испания, Холандия, Великобритания, Франция), емигрантите помагат на своите роднини, приятели или съседи, да се установят в същия град и да си намерят работа.

„Първоначално заминава мъжът, за да види каква работа може да намери, и след това издърпва и семейството си.“ (здравен медиатор, гр. Стралджа).

„Сега се прибирам от Испания, от гроздобера, сезонна работа. Сега се прибирам в Русе и след два дни пътувам за Хамбург, Германия,. Там ни чакат, всичко е осигурено – работа, квартира. Ще работя в завод за месо за една година, ако ни хареса ще останем повече. Няма как, тук няма работа за нас.“ (жена от Русе, 38 г.).

„Работещите в чужбина поддържат семействата и пращат средства на своите роднини. Включително и аз съм в подобна ситуация. Моите синове работят в чужбина и ме поддържат финансово. В началото мигрираха за Полша, а сега за Германия .... Доскоро заминаваха само родителите, а сега вече пътуват целите семейства“ (жена от Добрич, 42 г.).

В началото на тази миграция се появява възможност за появата на безскрупулни работодатели, включително и на такива от същата етническа общност, които да се възползват от местното население по изключително експлоататорски начин. Тези процеси постепенно отшумяват през последните години, което е свързано с натрупания опит и вече формираните стратегии за оцеляване при преодоляването на градската бедност.

„От област Монтана пътуват ежедневно между седем и осем автобуса, като тук се включва както формален, така и неформален превоз. Първоначално лицата, които организират тяхната миграция, прибират близо 50 % от трудовите им възнаграждения и това се случва за до около шест месеца. По-късно, когато започнат да боравят с езика, запознаят се със законодателството на съответната държава, тези процеси се прекратяват. Но други, които не успеят да се интегрират, продължават да се възползват от тях.“ (мъж, 50 г., гр. Лом).

„В Германия ги посрещат кюрди, идва при теб човек и ти казва: трябват ми 100 д. да ми осигуриш и на всеки – 15 евро на час, а той прибира три евро. Смятай по 100 д., по осем часа на ден, какво състояние натрупва. Турците и кюрдите си имат агенти тук и те им осигуряват евтина работна ръка, и така печелят. Има някои им плащат добре, други крият данъци, не плащат осигуровки. Обещават им едно, получават друго.“ (мъж, 56 г., гр. Русе).

Етническото групиране в градското пространство повишава подкрепата на жителите на ромските квартали чрез разработените вътрешни со-

циални мрежи и изградените модели на солидарност и междуетническа подкрепа.

„През последните 3-4 години около 30 % от ромите са в чужбина, основно Германия и Холандия. Там работят основно в земеделието. Някои от ромите се възползват от социалните системи. Основно играят там със социалните помощи, което ги принуждава да сключат бракове, за да вземат някакви социални помощи за деца.“ (представител на местната власт, гр. Стралджа).

„Понеже няма работа в Стралджа, повечето работят в чужбина. Около 30 % ги няма. Особено последните 4–5 години има много голямо увеличение, които отиват да работят в чужбина – Англия, Франция, Белгия, Германия“ (Образователен медиатор, 19 г., гр. Стралджа).

„Имам две дъщери – и двете живеят в чужбина. Едната от 15 години работи в Италия, а другата от 8 години в Германия. И двете си купиха къщи, инвестират, добре са се устроили .... Повече от 50–60 % от жителите на квартала (става въпрос за кв. Стадиона, гр. Лом) са в чужбина. Няма живот за младите хора тук.“ (мъж, 53 г., гр. Лом).

Проведените дълбочинни интервюта потвърждават намаляването на престъпността в ромските квартали. *„Ние сме земеделски район. Хората масово започнаха да бягат от земеделието, защото преди години реколтата се крадеше ...от 7-8 години това вече се промени. Имаме само един опит за кражба. Преди това нямаше масив, който да не бъде засегнат…И така постепенно хората започнаха да се връщат в земеделието“* (представител на местната власт, Стралджа). Създадените възможности за работа в чужбина допринася за намаляване на престъпността. *„Знаете ли колко хора щяха да вървят в затвора, ако я нямаш тази чужбина. ... детето ми, ако няма какво да яде, ще тръгнеш да крадеш, няма какво да правиш!“* (мъж, 43 г., гр. Две могили).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Широко разпространено е мнението, че социалното изключване до известна степен се дължи на дългосрочната безработица, неравностойното положение на пазара на труда и пазара на жилища, трудности при социалната и културната адаптация, ограничено участие в обществения живот и др. То дава пряко отражение и върху икономическото изключване, което е свързано с неравностойни позиции на пазара на труда, което води до различия в жизнения стандарт, равнището на доходи, предоставените възможности за икономическа реализация

Високата безработица при ромите има няколко сериозни въздействия – бедност, изключване от социалния и икономическия живот на обществото,

ниска мотивация за по-нататъшни опити за търсене на работа, загуба на трудови навици, изпадане в зависимост и т.н., които допълнително намаляват перспективите им да се интегрират на пазара на труда.

За да бъде просперираща една етническа общност, тя трябва да бъде успешно интегрирана в европейското и в частност – в българското икономическо пространство. Един от начините да се постигне това е да се води ефективна регионална политика, която да намали различията в нейното социално, икономическо и културно развитие. Познаването на особеностите, бита, психологията и други специфики от живота на ромите са част от условията за приобщаването им в решаването на общите национални и регионални социално-икономически задачи. Съществена бариера са ниските образователни и квалификационни характеристики на свободната работна ръка, което от своя страна ограничава и прави икономически нецелесъобразно развитието на редица стопански дейности. Интеграцията на пазара на труда е важна предпоставка за социалното включване на жителите на гетоизираните структури. Тъй като ниското ниво на образование и квалификация се оказват основната причина за настоящата ситуация, е необходимо да се постави силен акцент върху образованието на децата – в противен случай проблемите в бъдеще ще се засилват. От друга страна, необходима е и промяна в нагласите и очакванията сред част от ромите по отношение на правата им в социалната система на България, както и пропорционални отговорности за равното им участие в нея. Наблюденията показват и наслагвана доминация на нагласите сред някои представители на този етнос, че са изкупителната жертва в обществото, което уплътнява с по-голям смисъл етническата им изолация и продължителен живот в капсулирани общности със собствен ред и закони на различни райони в България и солидно участие в битовата престъпност по места.

Факторите за социалното изключване от пазара на труда на ромите са сложни и допълващи се и имат взаимно засилващ се ефект. Може да се обобщи, че равнището на доходите до голяма степен се определя от позициите на етническата група на пазара на труда, роля за които играе образователното равнище и квалификацията на отделните представители на общността. В резултат на по-слаба заетост и неравенство в доходите домакинствата имат по-ниска покупателна способност, изпитват затруднения при закупуването на собствен дом, а изборът на жилище се ограничава до закупуването или наемането му в определена зона на града, в която цената е по-ниска. Различните финансови възможности водят до диференцирано разпределение на групите с различни социални и икономически характеристики в градското пространство. Тези различия трудно биха били заличими, като се има предвид твърдението, че икономически е необосновано да се инвестира в бедни ареали. Различията се задълбочават, тъй като рав-

нището на бедност се повишава и пространственото изключване се изразява още по-силно.

Необходимо е създаването на обща информационна база данни, която да събира информация за ромите по различни признаци и показатели, като те ще осигурят основата за създаването на:

– Мониторингова система с разработени индикатори и критерии за наблюдение, анализ и контрол с цел подобряване и унифициране на статистиката, включваща икономическата, социалната и културната ситуация на ромското население;

– Възможности за интегриран подход при събирането и анализ на данни на всички нива (национално, регионално и местно ниво);

– Съвместна работа с националните статистически служби и Евростат за разработване на общи насоки и съвети на държавите членки относно преодоляване на пропуските в данните, отнасящи се до ромското население;

– Активно включване на изградените местни и регионални административни структури за събиране на данни за ромското население (демографски показатели, образование, безработица, здравеопазване, жилищни условия и др.), предоставяни регулярно на управляващите структури и Националния статистически институт;

Благодарности

Изследването е проведено в рамките на проект: № КП-06-Н65/7 от 12.12.2022 г. на тема „Пространствени модели на ромските гетоизирани градски структури в България“, финансиран от ФНИ.

ЛИТЕРАТУРА

Белева, И. 1994. Икономиката на България – днес и утре. Кн. IV, глава 5, С., с. 108-123. / Beleva, I. 1994. The Economy of Bulgaria – Today and Tomorrow. Book IV, Chapter 5, S., pp. 108-123. (Bg)

Богданов, Г., М. Методиева, З. Ванкова, Б. Захариев, И. Йорданов, П. Кабакчиева, С. Михайлова. 2012. Доклад относно публичните политики за интеграция на ромите в България и основните проблеми на социално-икономическото включване на ромската общност. В рамките на проект „EU INCLUSIVE – Трансфер на данни и обмен на добри практики между Румъния, България, Испания и Италия, отнасящи се до включването на ромското население. С., 71 с. http://osi.bg/downloads/File/2012/Final%20 Report_FNS_26_Jan_2012. pdf / Bogdanov, G., M. Metodieva, Z. Vankova, B. Zahariev, I. Yordanov, P. Kabakchieva, S. Mihaylova. 2012. Report on public policies for the integration of

the Roma in Bulgaria and the main problems of the socio-economic inclusion of the Roma community. Within the framework of the project "EU INCLUSIVE – Data transfer and exchange of good practices between Romania, Bulgaria, Spain and Italy, relating to the inclusion of the Roma population. S., 71 p. (Bg)

Георгиев, Ж., И. Томова, М. Грекова, К. Кънев. 1993. Някои резултати от изследването „Етнокултурната ситуация в България – 1992. – Социологически преглед, 3, с. 54–81. / Georgiev, Zh., I. Tomova, M. Grekova, K. Kanev. 1993. Some results of the study "The Ethnocultural Situation in Bulgaria – 1992. – *Sociological Review*, 3, pp. 54–81. (Bg)

Ганчев, Г. 2006. Теория на опциите и оценката на ефективността на социалната политика: интеграция на ромите в България. – Икономика и управление 4:15–32. / Ganchev, G. 2006. The theory of financial options and the efficiency of the social policy: application of the black-scholes model. *Economics and Management*, 4:15–32., Southwestern University "Neofit Rilski", Blagoevgrad. (Bg)

Димова, Л. Н. Тилкиджиев, М. Димов, П. Радева, М. Бакалова, Д. Коларова, Р. Минковски. 2004. Ромите: Другото измерение на промените. Издател: Фондация "Партньори-България", 124 с. / Dimova, L. N. Tilkidzhiev, M. Dimov, P. Radeva, M. Bakalova, D. Kolarova, R. Minkovski. 2004. The Roma: The Other Dimension of Changes. Izdatel: Partners-Bulgaria Foundation, 124 p. (Bg)

Кертиков, К. 2002. Европеизация или циганизация на България. *Balkans'21*, 1. / Kertikov, K. 2002. Europeanization or Gypsyization of Bulgaria. Balkans'21, 1. (Bg) http://www.balkans21.org/2002_1/euro1.html

Месинг, В., Ж. Арендаш. 2017. Заетост на ромите и потенциал на държавните и бизнес политики за включване на ромите в пазара на труда. Доклад за проекта „Мост към бизнеса" , 31 март 2017 г., Будапеща. / Messing, V., Árendás, Z. 2017. Roma employment and the potentials of state and business actors in labor market inclusion. Proceeding of symposium "Bridge to business" 31 march 2017, Budapest. (Bg)

Пампоров, А. 2006. Ромското всекидневие в България. IMIR, С., ISBN-10: 954-8872-63-3, 394 с. / Pamporov, A. 2006. Roma everyday life in Bulgaria. IMIR, С., 394 p. (Bg)

Проданов, В. 1995. Етническите и религиозни конфликти в Югоизточна Европа. – Военен журнал, 4, с.33-51. / Prodanov, V. 1995. Ethnic and religious conflicts in Southeastern Europe. – *Military Journal*, 4, pp. 33-51. (Bg)

Равначка, А., Б. Казаков. 2022. Социално-икономическа интеграция на ромите от Харман махала – град Пловдив. 2022, ISBN:978-934-9649-18-5. / Ravnachka, A., B. Kazakov. 2022. Socio-economic integration of the Roma from Harman neighborhood – city of Plovdiv. 2022, ISBN:978-934-9649-18-5. (Bg)

Тодоров, Т. 2012. Оценка на политиките за интеграция на ромите в българското общество – заетост, образование, здравеопазване и жилищни условия. – Научни трудове на УНСС. Т. 1, 2012, с. 184-228 / Todorov, T. 2012. Policy assessment of Roma integration in the Bulgarian society – employment, education, healthcare and housing. *Research Papers - University of National and World Economy*. T. 1, 2012, с. 184-228. (Bg)

Томова, И. 2011б. Етничността и външната миграция на населението в посткомунистическия период в България. – В: Сб. Миграции, пол и междукултурни взаимодействия в България. IMIR, С., с. 257–290. / Tomova, I. 2011b. Ethnicity and external migration of the population in the post-communist period in Bulgaria. – In: Migrations, gender and intercultural interactions in Bulgaria. IMIR, C., pp. 257–290. (Bg)

Томова, И., А. Пампоров, В. Миленкова. 2011. Социално-икономическото положение на уязвими етнически малцинства в България. С. / Tomova, I., A. Pamporov, V. Milenkova. 2011. The socio-economic situation of vulnerable ethnic minorities in Bulgaria. C. http://rudocs.exdat.com/docs/ index-328053.html (Bg)

Томова, И., С. Николова, 2011. В огледалото на различието: здравен статус и достъп на ромите до здравеопазване. АИ „Проф. М. Дринов" С., с.340 / Tomova, I. Nikolova, S. 2011. In the mirror of difference: health status and access to healthcare of Roma. AI "Prof. M. Drinov", Sofia, 340 p. (Bg).

Томова, И., Л. Стойчев. 2022. Основни показатели за социално приобщаване и основни права в България. Доклад за положението на ромите по програма „Местно развитие, намаляване на бедността и подобрено включване на уязвимите групи 2014-2021". ISBN 978-619-155-031-9 / Tomova, I., Stoytchev, L. 2022. Key indicators for social inclusion and fundamental rights in Bulgaria. Report on the situation of Roma under the program: Local development, poverty reduction and improved inclusion of vulnerable groups 2014-2021. ISBN 978-619-155-031-9 (Bg)

Томова, И., Л. Стойчев, М. Иванов. 2020. Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България. Том 5: Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България. АИ „Проф. М. Дринов" С., с.382 / Tomova, I., Stoytchev, L. Ivanov, M. 2020 Measures to overcome the demographic crisis in the Republic of Bulgaria. Vol. 5. Demographic Imbalances and Social Inequalities between the Large Ethnic Groups in Bulgaria. AI "Prof. M. Drinov", Sofia, 382 p. (Bg).

*** Агенция по заетостта - https://www.az.government.bg/bg/stats/view/4/365/

*** Бедност и заетост: положението на ромите в 11 държави — членки на ЕС Проучване сред ромите — Данни на фокус, FRA – Агенция на Европейския съюз за основните права (2014) / Poverty and employment: the situation of Roma in 11 EU Member States, This report presents the results of the European Union Agency's for Fundamental Rights (FRA) 2011 Roma survey on poverty and employment (2014); PDF ISBN 978-92-9491-215-2 doi:10.2811/205645 TK-01-13-754-BG-N, (Bg)

*** Национална стратегия на Република България за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021–2030). / National Strategy of the Republic of Bulgaria for Equality, Inclusion and Participation of the Roma (2021–2030). (Bg)

*** Националната стратегия на Република България за интегриране на ромите през 2012–2020 г. / The National Strategy of the Republic of Bulgaria for the Integration of the Roma in 2012–2020. (Bg)

*** Министерство на финансите на Република България (посетен на 25.11.2024) / Ministry of Finance of the Republic of Bulgaria (Accessed on 25 Nov. 2025) https://www.minfin.bg/bg/news/1175 (Bg)

Andersson, R., S. Musterd. 2005. Housing mix, social mix and social opportunities. *Urban Affairs Review*, 40, pp. 761-790.

Clark, W. 1986. Residential segregation in American cities. *Population Research and Policy Review*, 5, pp. 95–127.

*** EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020 (2011).

Grbic, D., H. Ishizawa, C. Crothers. 2010. Ethnic residential segregation in New Zealand, 1991– 2006. *Social Science Research*, 39, pp. 25-38.

Huttman, E. D. 1991. Housing segregation in Western Europe: an introduction. In: Huttman, E.D., Blauw, W. and Saltman, J. (eds.).“Urban housing segregation of minorities in Western Europe and the United States“. Durham/London: Duke University Press: 21–42.

Ivanov, A., N. O’higgins. 2006. Education and Employment Opportunities for the Roma. – *Comparative Economic Studies,* 48, pp..6-19.

Johnston, R.J., D. Gregory, D.M. Smith. 1986. The Dictionary of Human Geography. Oxford: Basil Blackwell.

Van Kempen R., A.S. Özüekren. 1998. Ethnic minority housing in the European Union: a case study of Turks. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 89, pp. 459–46.

Maloutas, T. 2003. Segregation and residential mobility. The spatially entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens. Draft Paper submitted for publication to “European Urban and Regional Studies”.

Massey, D.S. 1985. Ethnic residential segregation: a theoretical synthesis and empirical review. *Sociology and social research*, 69, pp. 315-350.

Massey, D.S., N.A. Denton. 1988. The dimensions of residential segregation. *Social Forces*, 67 (3), pp. 281–315.

Ravnachka, A., B. Kazakov. 2020. The Roma on the labor market – trends, problems and perspectives (a case study of Harman Mahala – Plovdiv, Bulgaria). 6th Internatonal Scientific Confernce GEOBALCANICA 2020, Geobalcanica Society – Skopje, North Macedonia, 2020, ISSN:1857-7636, DOI: http://dx.doi.org/10.18509/GBP.2020.42, pp. 371-380.